

Kindertijdwerk

Pleidooi voor een dertigurige werkweek

In Nederland heeft het traditionele kostwinnersgezin plaatsgemaakt voor het anderhalfverdienersgezin. Hoe handig en verstandig is dat arrangement eigenlijk? Rutger Claassen constateert problemen op drie terreinen: de economische emancipatie van vrouwen, de bevolkingsaanwas en de combinatie van arbeid en zorg ‘in het spitsuur van het leven’. Hij breekt een lans voor een ander model: verlaging van de norm voor een volledige werkweek van veertig naar dertig uur, voor iedereen.

RUTGER CLAASSEN

Gezinnen en kinderen staan plotseling in het middelpunt van de politieke belangstelling. Heel lang leek het thema aan het CDA voorbehouden, maar nu afficheert ook de PvdA zich er nadrukkelijk mee: zie het uitgekende media-plaatje van de PvdA'ers met jonge kinderen bij de presentatie van het laatste verkiezingsprogramma. In beleidstermen gaat het allemaal om het ‘combinatieprobleem’: hoe kunnen ouders hun werk en de zorg voor kinderen combineren (de zogenaamde *work-life-balance*, treffender zou eigenlijk zijn *work-care-balance*)?

Helaas getuigen de meeste recente discussies van een armzalige benadering van dit combinatieprobleem. Het gaat eigenlijk alleen over de wijze waarop de kinderopvang in Nederland moet worden betaald: door de ouders zelf — eventueel met hulp van de werkgevers

— of door de overheid, als ‘gratis’ voorziening. Wat slechts weinigen inzien is dat zo op slinkse wijze de fundamentele oplossingsrichting stilzwijgend al is voorondersteld, namelijk een verhoogde arbeidsparticipatie van zowel mannen als vrouwen tot idealiter twee fulltime banen — ieder grofweg veertig uur per week.

Dit artikel wil deze ogenschijnlijke consensus (onder politici) over dit fundamentele vraagstuk ter discussie stellen. De vraag is: welke vorm van arbeidsparticipatie past het best bij onze *commitments* aan zorg voor de kinderen? Ik zal betogen dat als gevolg van de toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen een cluster van problemen is ontstaan, waarvoor de beste oplossing is de invoering van een 30-urige werkweek.¹

57

DRIE ACTUELE PROBLEMEN

Met de massale intrede van vrouwen op de arbeidsmarkt is het traditionele kostwinnersgezin grotendeels tot het verleden gaan behoren. Het

Over de auteur Rutger Claassen is promovendus aan de Faculteit Wijsbegeerte van de Universiteit Utrecht en redacteur van S&D

Noten zie pagina 65

S&D 1/2 | 2007

kostwinnersgezin verdeelde arbeid en zorg op een heldere maar zeer ongelijke wijze over beide partners. In plaats daarvan is nu een veel complexere situatie ontstaan, waarin sommige huishoudens overgegaan zijn naar een 'tweeverdienersgezin', maar de grootste groep opteert voor het 'anderhalfverdienersgezin'. Daarbij is arbeidsparticipatie van de vrouw grotendeels gerealiseerd, maar in termen van uren onvolledig (vaak rond de twintig uur per week, tegen veertig uur voor de man).² Met deze nieuwe situatie ontstaan nieuwe problemen. We zien ons namelijk tegelijkertijd geïmmiteerd aan drie idealen die niet gemakkelijk met elkaar te verenigen zijn: de (verdere) economische emancipatie van vrouwen, het realiseren van voldoende bevolkingsaanwas en het realiseren van een ontspannen combinatie van arbeid en zorg. Dat wil zeggen, een niet al te hoge 'combinatiedruk'.

Moeders die in deeltijd werken belanden bijna altijd op de 'slow track' en worden door zowel hun mannelijke collega's als hun kinderloze seksegenoten op de 'fast track' voorbijgestreefd

58 De combinatiedruk voor gezinnen in het algemeen en voor vrouwen in het bijzonder in wat tot 'het spitsuur van het leven' is gedoopt, lijkt steeds hoger op te lopen. Recent onderzoek bevestigde dat ook in de periode 2000-2005 de trend heeft doorgezet dat meer tijd wordt besteed aan verplichtingen (arbeid plus zorg).³ Vooral bij vrouwen hoopt de druk zich op: 41% van de vrouwen vindt de combinatie van arbeid en zorg zwaar, van de vrouwen met jonge kinderen zelfs 53%. De eigen arbeidstijd blijkt hierin een voorname rol te spelen.⁴ Begrijpelijkerwijs uiten velen de wens om minder te gaan werken. Zo is slechts 30% van de vrouwen die fulltime

werken naast een fulltime werkende man (tweeverdienershuishouden) tevreden met de eigen werktijden en wil 70% van hen het liefst minder werken. Maar ook van de fulltime werkende mannen in een anderhalfverdienershuishouden zou 26 tot 40% (afhankelijk van de door de vrouw gewerkte uren) minder willen werken. Frappant is overigens dat van de vrouwen met een kleine deeltijdbaan (1-11 uur) maar liefst 52% juist méér zou willen werken.⁵ Er lijkt dus een convergentie in de wensen op te treden naar een baan met een duur ergens tussen zo'n kleine deeltijdbaan en een fulltime baan volgens de huidige norm in.

De bevolkingsaanwas vormt een minstens zo groot probleem. Er worden veel minder kinderen geboren dan vroeger, mede doordat vrouwen het krijgen van kinderen steeds langer uitstellen.⁶ Dit probleem wordt extra pregnant in een tijd van vergrijzing. Kinderen vertegenwoordigen een 'publiek goed'; zonder een voldoende talrijke volgende generatie heeft de hele samenleving op termijn een onoverkomelijk probleem.⁷ Uit onderzoek onder kinderloze vrouwen tussen de 26 en 45 jaar blijkt dat vier op de tien vrouwen zichzelf als 'onvrijwillig kinderloos' beschouwt. Zes op de tien kinderloze vrouwen beschouwt zichzelf als 'vrijwillig kinderloos' — de voornaamste redenen die gegeven worden zijn 'kind belemmert de vrijheid' en 'kinderen opvoeden kost te veel tijd en energie'. Een kwart geeft aan dat werk en kinderen moeilijk te combineren zijn. De Gezinsraad werpt terecht de vraag op 'in hoeverre kinderloosheid bij deze categorie in feite als "vrijwillig" kan worden betiteld'.⁸

Ten slotte is er nog steeds een probleem met de emancipatie van vrouwen in termen van gelijkwaardige carrièreperspectieven. Om de combinatiedruk niet te hoog te laten oplopen en omdat vele paren toch graag kinderen willen krijgen, kiezen de meeste vrouwen eieren voor hun geld en opteren voor een deeltijdbaan. Daarmee belanden ze binnen hun bedrijf of organisatie bijna altijd op de 'slow track', en worden ze door zowel hun mannelijke collega's als

hun kinderloze seksegenoten op de ‘fast track’ voorbijgestreefd.⁹ Recent onderzoek bevestigt dat de carrière van vrouwen, ondanks de nieuwe levenslooptregeling, veel schade lijdt door tijdelijke onderbrekingen en door de keuze voor deeltijdwerk. Het functieniveau en de sociaal-economische status van deze groep zijn blijvend lager ten opzichte van voltijdwerkende collega’s, ook nadat zij op termijn weer voltijd zijn gaan werken.¹⁰ De verschillen tussen de seksen in de keuze voor deeltijdwerk of voltijdwerk zijn enorm. In 2005 had bijna 70% van de vrouwen een deeltijdbaan, tegen slechts 15% van de mannen, bij mannen met kinderen ging het zelfs maar om 10% (deeltijdwerken voor mannen is vaak een aanloop naar het pensioen). Daarnaast blijft de zorg voor de kinderen bij uitstek nog een vrouwentaak. Van de actieve beroepsbevolking met kinderen jonger dan dertien jaar besteedde iets meer dan 40% van de mannen meer dan twintig zorguren per week aan de kinderen, tegenover bijna 80% van de vrouwen.¹¹

OPLOSSING: DE 30-URIGE WERKWEEK

Deze problemen zijn niet verwonderlijk als we ze beschrijven in termen van de eerder genoemde drie gezinstypen. Het traditionele

kostwinnersgezin weet een voldoende hoog kindertal te realiseren omdat één van beide partners volledig vrijgesteld wordt van de plicht (en de mogelijkheid) tot betaald werk. De vrouw kan zich volledig op huishouden en

Het huidige debat biedt ons een vals dilemma, namelijk de keuze tussen ‘moeder thuis wachtend met de thee’ of het ‘gesleep naar de crèche’

opvoeding richten. Het evidente nadeel is dat het model de emancipatie van vrouwen geen enkele kans biedt. Vandaar dat het steeds meer tot het verleden behoort — en terecht. In het anderhalfverdienersmodel is het effect op de emancipatie half geslaagd (de deeltijdbaan van de vrouw), maar loopt de combinatiedruk hoger op dan vroeger en lijdt het kindertal onder de verhoogde arbeidsparticipatie. Het tweeverdienersgezin trekt deze lijn nog verder door: de (arbeids-)emancipatie van vrouwen is daarin

Tabel 1. *Ideaaltypische arrangementen*

	Emancipatie vrouwen	Effect op Kindertal	Combinatiedruk
1. Kostwinnersgezin <i>Man werkt 40 uur, vrouw 0 uur</i>	--	++	++
2. Anderhalfverdienersgezin <i>Man werkt 40 uur, vrouw 20 uur</i>	+/-	+/-	+/-
3. Tweeverdienersgezin <i>Man en vrouw werken allebei 40 uur</i>	++	--	--

59

N.B. De ideaaltypische situaties dat beide partners 0 uur werken of dat de vrouw meer werkt dan de man komen (veel) minder voor en zijn daarom voor de overzichtelijkheid uit de tabellen weggelaten.

volledig verwezenlijkt, maar als gevolg daarvan is de combinatiedruk hoog opgelopen en wordt de kinderdwens bij velen uitgesteld of zelfs afgesteld.

Dit overzicht (zie tabel 1) maakt duidelijk dat in de huidige situatie de drie idealen tegen elkaar afgeruild moeten worden. Veel vrouwen (en enkele mannen) staan voor een keuze tussen drie kwaden: fulltime werken en afzien van kinderen; kinderen krijgen en fulltime werken maar afzien van een ontspannen combinatie tussen arbeid en zorg; of kinderen krijgen maar parttime werken en afzien van een carrière.¹² Geen van deze situaties is ideaal. Elke oplossing zal hoe dan ook aan alledrie de problemen recht moeten doen: het moet én de gelijkwaardigheid van vrouwen in carrièreperspectieven bevorderen én de combinatiedruk binnen gezinnen verlichten (of althans niet verder verzwaren) én het krijgen van kinderen stimuleren (of althans niet ontmoedigen). Zo bezien biedt het huidige debat ons een vals dilemma, namelijk de keuze tussen terug naar het kostwinnersmodel of de vlucht naar voren in volledige arbeidsparticipatie voor beide ouders, tussen 'moeder thuis wachtend met de thee' of het 'gesleep naar de crèche'.

De winst moet zitten in het verbeteren van de middelste optie — het anderhalfverdienersmodel. Om de combinatiedruk te verlichten en het krijgen van kinderen aantrekkelijker te maken zou de gemiddeld gewerkte tijd omlaag moeten. Om de emancipatie te voltooien zou die gewerkte tijd vervolgens beter verspreid moeten worden over man en vrouw. Dit kan alleen bereikt worden bij een algemene reductie van de werkweek. De 30-urige werkweek zou daarom de ideale oplossing zijn. Zij geeft lucht aan gezinnen, maakt daardoor het krijgen van kinderen aantrekkelijk en bevordert de gelijkwaardige arbeidsparticipatie van vrouwen.

Een van de manieren om de maatregel uit te voeren zou kunnen zijn om de werkdag te definiëren als een dag van negen uur 's morgens tot drie uur 's middags, in plaats van tot vijf uur 's middags. Schooltijden en werktijden lopen dan volstrekt synchroon. Niet voltijdwerk of

deeltijdwerk, maar 'kindertijdwerk'. Dit is geen utopie: de vacaturebank www.9tot3.nl speelt reeds in op de behoefte van vooral moeders, om alleen onder schooltijd te werken.¹³ Maar andere invullingen van een 30-urige werkweek — zoals een collectieve vrije vrijdag of een per werknemer te bepalen vrije dag (dan zou de werkweek bijvoorbeeld vier dagen maal acht uur is 32 uur tellen) — zijn desgewenst natuurlijk ook mogelijk. Hierover moet een discussie gevoerd kunnen worden. Ook is een discussie nodig over de vraag of afspraken over een nieuwe werkweek wettelijk moeten worden vastgelegd of dat deze tot stand moeten komen via overleg tussen werknemers en werkgevers.¹⁴

Kunnen mannen en vrouwen er niet zelf voor kiezen minder te gaan werken wanneer zij de verantwoordelijkheid krijgen voor het opvoeden van kinderen? Doen zij dat niet al? Deels is dat natuurlijk het geval: de vierdaagse werkweek wordt al steeds populairder. Maar de hierboven genoemde cijfers doen toch vermoeden dat er

De 30-urige werkweek geeft lucht aan gezinnen, maakt daardoor het krijgen van kinderen aantrekkelijk en bevordert de gelijkwaardige arbeidsparticipatie van vrouwen

nog een enorme discrepantie is. Blijkbaar is de keuze voor velen niet zo gemakkelijk te maken, ook al is de wil er wel.

In veel organisaties ligt er een grote druk op individuele werknemers om zich te conformeren aan de norm, op straffe van marginalisering. Elke individuele werknemer die thuis meer zou willen zorgen lijdt onder deze norm maar kan hier individueel niets tegen beginnen, tenzij hij/zij bereid is de consequenties te aanvaarden en van een carrière af te zien. Gegeven deze

60

structuur van het probleem is het dan ook niet verwonderlijk dat mogelijkheden tot verlof vaak niet of marginaal worden benut. Zo neemt iets minder dan 40% van de vrouwen die recht hebben op ouderschapsverlof deze verlofdagen ook daadwerkelijk op. Bij de mannen is dit zelfs slechts 18%.¹⁵ Alle bestaande regelingen die werknemers de mogelijkheid bieden om vrijwillig werktijd in te ruilen voor zorgtijd (zoals de

De vacaturebank www.9tot3.nl speelt reeds in op de behoefte van vooral moeders om alleen onder schooltijd te werken

levensloopregeling, ouderschaps- en zorgverlof), verlangen dus indirect van de werknemer dat deze zichzelf vrijwillig op een zijspoor manoeuvreert. Het wettelijk recht op deeltijdwerk is weliswaar een stap vooruit maar lijdt uiteindelijk toch aan hetzelfde manco. Zoals een krantenkop het treffend verwoordde: 'Wie hogerop wil, moet geen papadag opnemen.'¹⁶

In dit klassieke geval van een *collective action problem* kan alleen het collectief wijzigen van de norm de patstelling doorbreken. De enige manier om uit het dilemma te komen is dan ook om de norm voor volwaardige arbeidsparticipatie (fulltime werk) zo te definiëren dat zij compatibel is met het onderhouden van een gezin. Dat wil zeggen dat het voor vrouwen mogelijk wordt om enerzijds kinderen te krijgen en anderzijds op voet van gelijkheid te concurreren met mannen op de arbeidsmarkt en dat het voor mannen mogelijk wordt om op voet van gelijkheid te concurreren met hun collega's en toch een bijdrage te leveren aan de opvoeding van hun kinderen.¹⁷ Op die manier wordt een gelijk speelveld op de arbeidsmarkt gecreëerd.

Het pleidooi voor een 30-urige werkweek, hoewel pijnlijk afwezig in de discussies van van-

daag, is niet bepaald nieuw. Al in 1978 pleitte een groep binnen de PvdA voor een 5-urige werkdag. De emancipatoire invalshoek was destijds sterk aanwezig en het hierboven beschreven kernargument lijkt dan ook gelijkkluidend. Zo schreef Joke Smit: 'bij een vijfjarige werkdag zijn binnendienst en buitendienst te combineren zonder dat vrouwen maatschappelijke randfiguren hoeven te blijven.'¹⁸ Met buitendienst is bedoeld werk buitenshuis, met binnendienst het huishouden. Toch waren de achtergrond en de argumentatie indertijd nadrukkelijk anders dan tegenwoordig. De combinatie-druk speelde veel minder een rol en het probleem van afnemende bevolkingsgroei was zelfs geheel afwezig.¹⁹ De huidige discussie lijkt sterk gevoed te worden door de ervaringen die pas ontstonden in de afgelopen decennia doordat in veel gezinnen de man én de vrouw zijn gaan werken.

TEGENARGUMENTEN ONTKRACHT

De grootste weerstand tegen het voorstel van de 30-urige werkweek — zo is mijn sterke vermoeden — bestaat uit het verplichtende karakter van deze maatregel. Waarom moeten we iedereen, ook kinderlozen, dwingen om dertig uur te werken? Is dit niet weer typisch zo'n paternalistische maatregel om bepaalde gewenste maatregelen aan individuen op te leggen?

Het belangrijkste punt dat hiertegen ingebracht moet worden is dat elke standaardwerkweek een norm is met enerzijds een betwistbaar karakter en anderzijds een enorme invloed. Iedere samenleving heeft een vastgestelde werkweek, die definieert wat geldt als een fulltime betrekking. In het verleden is die zowel hoger geweest (zoals ten tijde van de Industriële Revolutie, toen niet zelden tien of twaalf uur per dag gewerkt moest worden) als lager (ver terug in primitieve stammensamenlevingen, toen vier uur per dag gewerkt werd²⁰) dan de huidige 36 à 40 uur. Elke vaststelling is een conventie — een maatschappelijk vormgegeven en geaccepteerde norm. In Nederland is de conventie voor het laatst gewijzigd toen de vrije zaterdag werd

ingevoerd. Maar gegeven de bovengenoemde problemen voldoet de norm op dit moment niet meer. Een herziening ligt daarom voor de hand.

De vraag rijst natuurlijk of een nieuwe norm van dertig uur geen onevenredige nadelen biedt voor diegenen die graag juist meer willen werken. Zij worden immers wel degelijk tegen hun zin gedwongen om minder te werken. Daar kan echter tegenin gebracht worden dat ook de huidige norm voor sommigen al een belemmering vormt. Vaak gaan zij meer werken in avonden en weekenden, overwerk dat meestal niet betaald wordt, maar wel grotere promotiekansen met zich meebrengt. Dit gedrag zou ook onder een nieuwe norm natuurlijk mogelijk blijven. Maar uitgaande van tien uur overwerk om de eigen ambitie te tonen zou men dan niet meer uitkomen op vijftig uur maar op veertig uur. Een win-win-situatie dus, behalve voor diegenen die echt een intrinsieke motivatie hebben om dag en nacht met niets anders dan hun baan bezig te zijn. Daar staat tegenover dat een nieuwe norm van dertig uur juist voordelen heeft voor diegenen die weliswaar geen kinderen hebben, maar toch graag carrière willen maken én daarnaast voor ouderen of zieke vrienden willen zorgen,

zich willen inzetten voor buurt of vereniging, of hun eigen hobby's op een hoger plan willen brengen.²¹

Ten slotte de vraag of dit plan wel effectief is. Ten aanzien van emancipatie en combinatiedruk schat ik de effectiviteit hoog in. Wel moet een aantal kanttekeningen worden geplaatst. Zo bestaat de mogelijkheid dat als aanvulling ook andere maatregelen nodig kunnen blijken, vooral ten aanzien van het doorbreken van de *gender coding* van zorg. Daarnaast is het belangrijk om te beseffen dat effectiviteit in dit geval een relatief begrip is. Want hoewel in het kindertijdmodel de combinatiedruk lichter wordt en de stimulans om kinderen te krijgen groter, zullen zij nooit meer zo groot worden als onder het oude kostwinnersmodel (zie tabel 2 met een enkele '+' in plaats van '++' voor deze twee categorieën). Aan een lager kindertal en een zwaardere combinatiedruk zullen we moeten wennen. De emancipatie kent dus een blijvende prijs, maar deze wordt wel minder hoog.

Het grootste probleem is het geboortecijfer. Is het niet zo dat het feit dat mensen minder kinderen krijgen eerder een gevolg is van de toegenomen welvaart en de beschikbare anti-

Tabel 2. *Ideaaltypische arrangementen*

	Emancipatie vrouwen	Effect op Kindertal	Combinatiedruk
1. Kostwinnersgezin Man werkt 40 uur, vrouw 0 uur	--	++	++
2. Anderhalfverdienersgezin Man werkt 40 uur, vrouw 20 uur	+/-	+/-	+/-
3. Kindertijdgezin Man en vrouw werken allebei 30 uur	++	+	+
4. Tweeverdienersgezin-verbeterd Man en vrouw werken allebei 40 uur	++	-	-
5. Tweeverdienersgezin Man en vrouw werken allebei 40 uur	++	--	--

conceptie dan van de toegenomen arbeidstijden per huishouden? Als dat zo is, zal een reductie van die arbeidstijden wellicht niet helpen: men houdt ondanks de extra beschikbare tijd voor zorg vast aan de verworven vrijheid om het bestaan kinderloos in te richten. Dit probleem is moeilijk te ondervangen, het voorspellen van de effectiviteit van beleid op geboortecijfers blijkt uiterst lastig. Niettemin zien we dat veel landen pogingen doen om het geboortecijfer te beïnvloeden (te reduceren of juist te verhogen) door subsidies, verlofmogelijkheden en andere maatregelen. Zo heeft de Franse overheid relatief het meest gedaan aan kindvriendelijke maatregelen en scoort Frankrijk het op een na hoogste geboortecijfer in Europa, met een volgens demografen aantoonbaar verband.²² Ook de Nederlandse kinderopvangdiscussie gaat uit van de aanname dat gratis opvang een effect kan hebben op het gedrag.

Het plan voor de 30-urige werkweek staat er hoe dan ook niet slechter voor dan andere plannen met de pretentie de kinderwens te beïnvloeden. Het lijkt eerder beter, aangezien het inspeelt op dat wat mensen als het centrale probleem lijken te ervaren, namelijk de combinatie van werk en zorg.²³

EEN CONCURREREND MODEL?

Er is een levensvatbare concurrent van het kindertijdmodel, namelijk een verbeterd tweeverdienersmodel. In dit model werken beide ouders fulltime volgens de huidige norm, maar probeert men de problemen van combinatiedruk en laag kindertal te overwinnen door betere faciliteiten te creëren. Kinderopvang, maar ook flexibeler werktijden en het inkopen van allerlei huishoudelijke diensten kunnen de nodige tijdsbesparing opleveren, waardoor met twee fulltime banen toch een huishouden gerund kan worden. Generaliserend gesproken is dit de 'Amerikaanse oplossing' voor het probleem. Het verschil in de omvang van het aantal gewerkte uren per jaar tussen de EU en de VS blijkt namelijk grotendeels verklaard te kunnen worden

door het verschil in de mate waarin vrouwen aan weerszijden van de oceaan zelf werken en huishoudendiensten inkopen (vs) of juist zelf het huishouden doen en minder werken (EU).²⁴

Het grote voordeel van het verbeterde tweeverdienersmodel lijkt te zijn dat de welvaart hierbij in financiële zin hoger ligt dan bij het model van de 30-urige werkweek: tachtig uur arbeid per huishouden levert nu eenmaal meer op dan zestig uur. Maar is dat zo? De welvaartsontwikkeling hangt namelijk niet alleen af van

Is het geforceerde uurtje 'quality time' voor het slapengaan zo'n succes gebleken?

het aantal gewerkte uren per persoon maar ook van de arbeidsparticipatie (aantal werkende personen) en van de arbeidsproductiviteit.

Een reductie van de werkweek hoeft geen negatieve gevolgen te hebben voor het aantal gewerkte uren als totaal. Weliswaar wordt er minder per persoon gewerkt, maar nog meer personen (vrouwen) zullen waarschijnlijk de arbeidsmarkt betreden. Bovendien zou een 30-urige werkweek onderdeel moeten uitmaken van een grootschalige cultuurverandering waarin langer doorwerken juist gestimuleerd wordt: als het spitsuur van het leven meer ontspannen is, hoeft het lontje ook minder snel op te zijn. Men zou in ieder geval tot 65 jaar daadwerkelijk werken, en wellicht nog wat langer. Het komt dus neer op een 'herverdeling van werk' van jong naar oud.²⁵ Daarnaast zou een lichte daling van het grote aantal vakantiedagen ook tot het verantwoorde totaalpakket kunnen horen waarmee de 30-urige werkweek wordt ingevoerd. En het belangrijkste: als het kindertal inderdaad weer stijgt, komt er op lange termijn meer arbeidskracht bij. Vanuit het oogpunt van de vergrijzing doet inzetten op een 40-urige werkweek, zoals het CDA doet, dan ook aan als *penny wise, pound foolish*.

Ook het effect op de arbeidsproductiviteit per uur is allerm minst per se negatief. In sommige beroepen zal de productiviteit waarschijnlijk dalen; daar waar kleinere banen extra kosten en tijd aan overdracht en coördinatie met zich meebrengen. Aan de andere kant zal er in sommige andere beroepen juist efficiencywinst te boeken zijn. Deeltijders zijn vaak productiever dan voltijders.²⁶ De slim plannende, gemotiveerde en geconcentreerde deeltijder kan het dus nog wel eens winnen van de eindeloos vergaderende en koffiedrinkende voltijder. Arbeidsmarktonderzoeker Marcel Kerkhofs bepleit om die reden het 4/4-model, waarin beide partners vier dagen werken: 'Het is de ideale verdeling, zowel voor de economie als voor de kwaliteit van leven. Veel beter dan de 5/3-verdeling die je nu nog veel ziet. Na de vierde dag valt de arbeidsproductiviteit van fulltimers sterk terug, terwijl productiviteit juist een grote sprong maakt als je van drie naar vier gaat. Dus als we het voor elkaar krijgen dat veel meer mannen vier dagen gaan werken, zodat hun partners ook naar vier kunnen opschuiven, valt er grote economische winst te behalen.'²⁷

Op dit punt aangekomen gaat het dus om een eerlijke keuze tussen twee alternatieven met voor- en nadelen, het kindertijdmodel en het verbeterde tweeverdienersmodel. Er zijn drie sterke redenen om voor het kindertijdmodel te kiezen. Ten eerste toont recent geluksonderzoek aan dat de subjectieve geluksbeleving boven ongeveer zeventienduizend euro per persoon per jaar niet meer stijgt — de toegevoegde waarde van toegenomen financiële welvaart moet vanuit dat perspectief op het huidige westerse welvaartsniveau niet te hoog worden aangeslagen.²⁸ Dat samenlevingen als geheel toch in een opwaartse spiraal van stijgende inkomens en consumptiepatronen terechtkomen, moet volgens dit onderzoek vooral verklaard worden uit het feit dat mensen proberen een voorsprong te boeken ten opzichte van anderen. Dat levert inderdaad meer geluk op voor diegenen die daarin slagen, maar omdat iedereen dat probeert en het toegenomen geluk van de winnaars tegen het

gedorven geluk van de verliezers kan worden weggestreept, schiet een samenleving als geheel daar weinig mee op.

Een ander punt draait om gewinning. We zijn nu nog niet gewend aan het eventueel hogere inkomensniveau van het tweeverdienersgezin. De evolutie van een situatie, na de Tweede Wereldoorlog, van veertig uur betaald werk per gezin tot zestig uur per gezin nu (man veertig uur en vrouw twintig uur) heeft al een grote welvaartswinst opgeleverd. Op dit punt in de geschiedenis hebben we de keuze om die zestig uur zo te herverdelen dat we er netto per gezin niet op achteruit gaan. Vanuit dat perspectief blijft de welvaart per gezin dus gelijk.²⁹ Doen we dit niet, maar kiezen we voor het stimuleren van het tweeverdienersmodel, dan groeien we waarschijnlijk toe naar het scenario dat per gezin tachtig uur betaald werk geleverd wordt. In die situatie zou de invoering van de 30-urige werkweek veel pijnlijker zijn en wél tot een inkomensachteruitgang over de hele linie leiden.³⁰ We bevinden ons dus in een uniek timeframe om de werkweek aan te passen.

Een tweede reden om voor het kindertijdmodel te kiezen, ligt in de geschatte effecten op de combinatiedruk, dit keer zowel voor ouders als voor kinderen.³¹ Een verbeterd tweeverdienersmodel functioneert door betere kinderopvang en mogelijkheden tot kortdurend verlof weliswaar beter dan het oorspronkelijke tweeverdienersmodel (zie tabel 2: een enkele '-' in plaats van '--' voor twee categorieën). Niettemin zal waarschijnlijk de combinatiedruk hoger en het kindertal lager blijven dan bij het kindertijdmodel. De reden daarvoor is dat zelfs met *outsourcing* van delen van het huishouden en van de opvoeding, er naast het leveren van tachtig uur betaalde arbeid nog een aanzienlijke last aan informele (zorg-)arbeid overblijft. Allerlei taken en klusjes laten zich immers moeilijk uitbesteden, van het opvangen van onverwacht zieke kinderen tot het organiseren van verjaardagen en vakanties, van het bezoeken van ouderavonden tot het aanhoren van liefdesverdriet.

Ten slotte is er de zeer belangrijke vraag wat het effect op kinderen is, als beide ouders vrijwel nooit thuis zijn en zij elke dag van 's morgens vroeg tot 's avonds laat elders 'geparkeerd' zijn. Dit is een zeer omstreden punt, dat ik daarom welbewust buiten het bestek van dit artikel heb gehouden. Niettemin speelt het een rol bij de aanvaardbaarheid van het tweeverdienersmodel. Werkende moeders zijn ook goede moeders (jawel, meneer Van Aartsen), maar daarmee kunnen we de vraag niet wegwuiven of de combinatie van twee fulltime banen, volgens de huidige definitie, werkende ouders voldoende tijd, rust en aandacht biedt voor hun kinderen. Is het geforceerde uurtje *quality time* voor het slapengaan zo'n succes gebleken? Maar het woord is wat dit betreft aan de pedagogen. De voorkeuren van Nederlandse ouders op dit punt verdienen in ieder geval niet de minachting die zij zo vaak krijgen.

CONCLUSIE

Tijdspolitiek is omstreden. Het CDA verraste Nederland onlangs met het voorstel in het ver-

kiezingsprogramma om de herinvoering van de 40-urige werkweek te stimuleren voor de sectoren waar deze in onbruik is geraakt. Het idee stuitte echter op veel onwil en wrevel.³² Ook ex-minister Brinkhorst hamerde de afgelopen jaren regelmatig op het belang van langer werken en minister De Geus pleitte regelmatig voor flexibele werktijden: niet van negen tot vijf, maar van zeven tot zeven.³³ En dan maar hopen dat scholen ook zo flexibel zijn en dat de kids hun biologische klok aan de ouders aanpassen...

Intussen vangen in dit klimaat vrouwen elkaar nog steeds vliegen af in eindeloze discussies over 'de goede moeder', of zij nu werkt of niet en zo ja, hoe lang. Vrouwen (en ook mannen) doen er echter goed aan deze onderlinge strijd te staken en in te zien dat hier een maatschappelijk probleem op het bordje van individuen wordt gelegd. Zodra ze dat inzien, is het niet moeilijk meer om gezamenlijk op te trekken in een streven naar het veranderen van die maatschappelijke condities. Tegen de politieke (hoofd-)stroom in, maar met de maatschappelijke stroom mee, zou de invoering van een 30-urige werkweek daartoe een krachtig breekijzer zijn.

Noten

1 Inspiratie voor dit artikel ontleende ik aan Nancy Fraser (1994). 'After The Family Wage: Gender Equity and the Welfare State', in: *Political Theory* 22(4): 591-618. Een verwante analyse die ik na het schrijven van dit artikel tegenkwam is te vinden bij Johan Graafland (2001). 'Tussen kostwinner- en tweeverdienersmodel', in: M. Becker et. al. (red.). *Economie en ethiek in dialoog*, Assen: Koninklijke Van Gorcum, 154-178. In dit blad noemde Olga Fles in het kader van een bespreking van gezinspolitiek eerder een 'fundamentele herziening van het stelsel van school- en arbeidstijden'

noodzakelijk, helaas zonder dat te specificeren (Olga Fles, 'De rode familie en het paarse gezin', in *se-d* 2001/9, 407-414). In 1978 besteedde *se-d* een themanummer aan het thema 'Naar een vijfjarige werkdag; herverdeling van arbeid over de seksen' (1978/10).

2 Het kostwinnersgezin daalde in de periode 1986-1998 van 53% naar 34%, het anderhalfverdienersgezin steeg van 17% naar 37%, de tweeverdieners stegen van 11% naar 14%. *SCP, De kunst van het combineren*, Den Haag, 2000, p. 10.

3 De tijd besteed aan verplichtingen nam toe van 43,4 uur tot 48,6 uur per week. De stijging komt vnl. op het conto van een

groter aantal arbeidsuren. *SCP, De tijd als spiegel*, Den Haag, 2006, p. 13.

4 Kea Tijdens en Maarten van Klaveren, 'Is de combinatie van arbeid en zorg zwaar voor vrouwen met kinderen?', Amsterdams Instituut voor Arbeidsstudies, februari 2003

5 *SCP, De kunst van het combineren*, Den Haag, 2000, p. 16 en 17. Zie ook de cijfers in Ingrid Beckers en Hans Langenberg, 'Hoge arbeidsdeelname, maar lage arbeidsduur', *Sociaal-economische Trends*, 4^e kwartaal 2006, p. 13-14.

6 Het aantal geboren kinderen per zuizend vrouwen in de vruchtbare leeftijd is gedaald van 90 in 1950 tot 48 in 2005.

- De gemiddelde leeftijd waarop een vrouw haar eerste kind krijgt, steeg in dezelfde periode van 26,4 naar 29,4 jaar. Bron: www.cbs.nl
- 7 Zie ook Gøsta Esping-Andersen, 'Investeer in kinderen', in: *se&d* 2006/6: 12-24.
  - 8 Nederlandse Gezinsraad, *Gezin Anno Nu*, Den Haag, september 2005, p. 17. Dezelfde twijfel wordt geuit door Christien Brinkgreve en Egbert te Velde (2006). *Wie wil er nog moeder worden?* Amsterdam: Augustus. Zie p. 184 e.v.
  - 9 Beckers en Langenberg, 'Hoge arbeidsdeelname, maar lage arbeidsduur', p. 10-11.
  - 10 Wilma van Meteren, 'Vrouw lijdt schade door te korte deeltijd baan. Ook tijdelijk onderbreken benadeelt de carrière', in: *Trouw*, 16 oktober 2006. Gebaseerd op promotieonderzoek van sociologe Amelia Roman.
  - 11 Martijn Souren, *Zorgtaken en arbeidsparticipatie*, CBS (via www.cbs.nl), p. 34.
  - 12 Koen Breedveld (2000). *Van arbeids- naar combinatieethos. Maatschappelijke ontwikkelingen op het snijvlak van economie en cultuur*. Den Haag: scp, p. 23.
  - 13 De site is een initiatief van de stichting www.mamas.nl. Zie ook 'Verbeter de wereld: werk van negen tot drie', in: *de Volkskrant* 13 mei 2006, p. 3.
  - 66 14 In goede poldertraditie ligt het meest voor de hand niet een wettelijk decreet, maar een afspraak tussen werkgevers en werknemers bij CAO-onderhandelingen.
  - 15 Cijfers zijn over 2004. Er is bij de mannen wel een stijging (in 2000 was het nog 9%). Ongeveer 60% van het ouderschapsverlof is nu geheel of gedeeltelijk doorbetaald. Zie Ingrid Beckers en Clemens Siermann, 'Steeds meer mannen nemen ouderschapsverlof op', *CBS Webmagazine*, 12 december 2005.
  - 16 Annemieke Diekman, 'Wie hogerop wil, moet geen papadag opnemen', in: *de Volkskrant*, 3 november 2006, p. 8.
  - 17 Of mannen daarmee daadwerkelijk meer tijd aan huishouden en zorg zullen besteden is natuurlijk niet gegarandeerd. Daarvoor is meer nodig — een cultuuromslag waarin zorg niet alleen appelleert aan feminiene maar ook aan masculiene waarden.
  - 18 Joke Smit, 'De minderheids-groep met de thuiswaarde', in *se&d* 1978/10, p. 471.
  - 19 Ook stond de discussie toen nog in het teken van herverdeling voor werkloosheidsbestrijding (vgl. de Franse discussie over de *trente cinq heures*). De protagonisten van de 30-urige werkweek beklagden zich erover dat met name gehuwde vrouwen bij een recessie als eersten uit het arbeidsproces gestoten werden (zie Broer Akkerman en Lenie Kootstra, 'Naar een herverdeling van arbeid', in *se&d*, 1978/10, p. 493). Het behoeft geen betoog dat vanwege de vergrijzing dit deel van de discussie nu is omgedraaid: met een krappe arbeidsmarkt in zicht is de dominante visie 'alle hens aan dek'.
  - 20 Marshall Sahlins, *Stone Age Economics*, Aldine de Gruyter, 1972.
  - 21 Een aparte vermelding verdient het volgende bezwaar: legt een 30-urige werkweek niet een onevenredige restrictie op aan ouderen (zonder kinderen of met kinderen die het huis uit zijn) die meer willen werken? Dat is wellicht het geval en dat zou reden kunnen zijn om de nieuwe norm alleen in te voeren voor 25-45 jarigen en niet voor 45-65 jarigen. Of dat de voorkeur heeft boven een categoriale norm voor de hele beroepsbevolking is wat mij betreft een punt dat open is voor discussie.
  - 22 Michael Balter, 'The Baby Deficit', in: *Science*, Vol. 312, 30 juni 2006, p. 1894-1897, zie p. 1896.
  - 23 Ook hier kan flankerend beleid echter nodig blijven, bijvoorbeeld meer voorlichting over de afnemende vruchtbaarheid van vrouwen na hun dertigste. Zie Brinkgreve en Te Velde, *Wie wil er nog moeder worden?*, p. 174 e.v.
  - 24 Richard B. Freeman & Ronald Schettkat (2005). 'Marketization of household production and the EU-US gap in work', in: *Economic Policy*, 5-50.
  - 25 James W. Vaupel en Elke Loichinger, 'Redistributing Work in Aging Europe', in: *Science*, vol. 312, 30 juni 2006, p. 1911-1913.
  - 26 Aldus een onderzoek van de Organisatie van Strategisch Arbeidsmarktonderzoek. Zie <http://www.uvt.nl/osa/nieuws/berichten/A210.html>
  - 27 Jacco Kroon, 'Moderne stellen doen het 4/4', in: *Carp webmagazine*, www.carp.nl.
  - 28 Richard Layard (2005), *Happiness. Lessons from a New Science*. New York: The Penguin Press.
  - 29 De andere kant van de medaille is dat het aantal gewerkte uren ook gelijk blijft. Het voorstel voor dertig uur moet het dus in zijn gewenste effecten op combinatiedruk en gerealiseerd kindertal uitsluitend hebben van een betere verdeling van de uren per gezin: een echte reductie van het aantal uren per gezin zou een (nog) radicaler voorstel vereisen.
  - 30 Een heikel punt is dat eenouder-

gezinnen en gezinnen waarin de man veel meer verdiende dan de vrouw er wel op achteruit gaan. Om dat laatste te compenseren zal op zijn minst de voortdurende ongelijke beloning tussen man en vrouw moeten worden aangepakt en de gemiddelde arbeidsproductiviteit van vrouwen moeten stijgen (gezien de inmiddels meerderheidsparticipatie van

vrouwen in het hoger onderwijs lijkt dat laatste geen probleem in de toekomst).

- 31 Een aspect dat ik hier buiten beschouwing laat, maar dat evenzeer relevant is, is het welzijn van degenen die, thuis of in crèches, dan voor de kinderen zorgen. In de vs worden hiertoe grote hoeveelheden meisjes en vrouwen uit ontwikkelingslanden aangetrokken, die vaak zelf
- 32 een gezin achterlaten. Zie Madeleine Bunting, 'Emotioneel imperialisme', in: *Vrij Nederland* 29 oktober 2005.
- 32 Anniek van den Brand, '40-urige werkweek. Nederlanders hechten aan hun deeltijdtag', in: *Trouw* 26 augustus 2006.
- 33 Toespraak De Geus bij de Tijdconferentie op 28 april 2005 in Rotterdam. Zie <http://home.szw.nl>.